

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.10.50>
УДК 338.43:633.1

*О. В. Пащенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0603-8072>*

*О. Б. Жарікова,
к. е. н., доцент кафедри банківської справи та страхування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1259-1712>*

*У. Жофань,
аспірант кафедри економічної теорії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8897-4608>*

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

*O. Pashchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Theory, National University of
Life and Environmental Science of Ukraine*

*O. Zharikova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Banking and Insurance, National
University of Life and Environmental Science of Ukraine
In Zhofan,
Postgraduate student, Department of Economic Theory, National University of
Life and Environmental Science of Ukraine*

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE CEREAL MARKET IN UKRAINE

У статті досліджено аналіз сучасного стану розвитку ринку зернових культур в Україні та обґрунтування перспектив його розвитку. Особливо актуальним є питання збільшення обсягу виробництва зернових культур, як стратегічного напрямку економічної політики країни, покращення добробуту населення та забезпечення його продовольством. Аналіз основних показників функціонування ринку зернових культур показав, що 2022 р. відбувається зростання обсягу зернових культур за рахунок їх урожайності, підвищення експортного потенціалу зернових культур спричиненого ростом кількості населення у світі, але у структурі зернових культур спостерігається перевищення кукурудзи над пшеницею та ячменем. Відзначено стійке зростання пропозиції на ринку зернових культур. Для України ринок зернових культур є стратегічним напрямком розвитку економіки країни, який забезпечує надходження грошових коштів до бюджету країни та формує 45,76 % валової продукції сільського господарства.

***The article examines the essence** one of the most important branches of the production sphere is agriculture, which is of primary importance in providing the population with food products, industry with raw materials, animal husbandry with fodder, and trade with food products. Ukraine is one of the world's largest exporters of grain crops on the international grain market, and its share in the world market has grown over the past decade, is one of the guarantors of food security in the world, and has the potential to increase grain production and export.*

In 2021, about 41% of Ukraine's total exports of agri-food products will account for the year, including more than 40% of world exports of sunflower oil, more than 10% of corn and barley, and about 10% of wheat and rapeseed. In terms of the volume of exports of all grain crops in the world, it took second place.

The production of grain crops in Ukraine is a strategic direction of the country's economic policy and the most effective branch of the national economy, and increasing the volume of production of grain crops is an important condition

for the development of the national economy, improving the welfare of the population and providing it with food. That is why the research on the development of the grain market is now relevant.

The purpose of the research is to carry out a comprehensive analysis and assessment of the current state of the grain market of Ukraine, to substantiate the directions of its further development and stabilization, increase of competitiveness and its efficiency.

In the research process, statistical analysis was used as a method of understanding phenomena and identifying changes in grain production volumes, comparison and measurement as empirical methods of comparing research indicators and identifying trends in their changes, a grouping method, a tabular method was used to visualize the results, and a table method was used to study the dynamics production and productivity of grain crops, a graphic method was used, a graphic method was used to illustrate trends in the grain market, and an abstract-logical method was used to form conclusions.

In 2001, Ukraine grew 42 million tons of grain and oilseed crops, and in 2018, this indicator was 85 million tons. Every year, we increase the volume of grain export deliveries. Over the past 5 years, Ukraine confidently exports more than 40 million tons of grain per year. The share of grain crops in the gross agricultural output in 2021 was 45,76%, the share of agricultural enterprises in agriculture, which are engaged in the cultivation of grain crops, is 70,33 percent. Of the total land of Ukraine, 34,69% is planted with grain crops, and the profitability of growing grain crops reaches 34.6 percent.

Statistical data confirm that agricultural enterprises have a larger share in the production of grain and leguminous crops (81,0% in 2021, against 75,8% in 2011), the share of households is – 19,0% in 2021, against 24,2 % in 2011. The growth of the gross collection of grain crops occurred due to the increase in the yield of grain crops. The average grain yield increased from 37 t/ha in 2011 to 53,9 t/ha in 2021, or by 3,83 percent.

However, in 2022, the production of grain crops in Ukraine in 2022 compared to 2021 decreased by 37% – to 53,9 million tons. The decrease in production volumes is due to the temporary occupation of part of the Ukrainian territories, the conduct of hostilities, the mining of liberated territories, a decrease yield compared to 2021, as well as complicated and significantly extended harvesting due to rainy weather in autumn, etc.

During the studied period of 2017-2021, the sown area and yield of grain crops increased, which led to an increase in their gross harvest. As a result, the amount of sold products increased – from 38,17 million tons in 2017 to 41.99 million tons in 2021. The economic efficiency of cereal production increased. If in 2017 the level of profitability was 25%, then in 2020 – 20,3%, and in 2021 – 34,6%, i.e. during 2017-2021 it increased 1.4 times. This is due to the increase in the sale price - by 67%. During the studied period, the cost price also increased by 55%, and this is related to the increase in the cost of production resources. The excess of the sale price of grain crops over the cost price ranged from 25% to 35%.

In 2020, there is an increase in market supply to the level of 64,9 million tons, and in 2021 – to 86,0 million tons, and in 2022 it decreased to 53,9 million tons. This is explained by military actions, the occupation of part of the Ukrainian territories, the mining of liberated territories, the reduction of the population and the improvement of the structure of food consumption.

The size of the seed fund decreased by 7,3 times during the research period, and increased by 5 percent during 2017-2021. Industrial processing costs decreased by 1,2 times during 2011-2021, and by 1,1 times during 2017-2021. The volume of fodder increased by 3,1 times during 2011-2021, and decreased by 10 percent during 2017-2021. The consumption fund for the analyzed period decreased by 24% and 10%, the level of self-sufficiency decreased by 11,6 times, but in 2017-2021 it increased by 47,8%.

Analysis of world prices in 2021/2022 MR for grain crops (wheat and corn) had a strong upward trend. Thus, as of July 2021, wheat futures prices on US

exchanges were in the range of 600-700 USD cents/bu, while corn prices were in the range of 400-500 USD cents/bu; wheat futures prices on the European Exchange fluctuated between €250-280/t; wheat futures prices on the Black Sea Exchange fluctuated between USD\$310-325/t, and corn futures – between USD\$280-295/t.

Export volumes increased in 2022 compared to 2011 by 2,7 times, and compared to 2017, decreased by 8%, and import volumes decreased by 19%, and compared to 2017, decreased by 13%. Due to the military actions in 2022, compared to 2021, the volume of exports decreased by 27%, and imports – by 33%. In the overall value structure of domestic grain exports in 2021-2022, three main agricultural crops dominate – corn (48.6% in 2021 and 64.8% in 2022), wheat (39,5% in 2021 and 29,1% in 2022), barley (11,1% in 2021 and 5,6% in 2022). Their share accounts for 99,2% in 2021 and 99,5% in 2022 of all foreign exchange earnings from the country's grain exports.

The grain industry is a strategic sector of the development of the economy of Ukraine. The growth of the world demand for grain determines the increase of Ukraine's position in the world ranking. Therefore, the state support of Ukrainian agrarians will allow to increase the quality, prices and expand the grain sales markets.

Ключові слова: зерно, зернові культури, ринок зерна, виробництво, експорт, імпорт, ефективність, розвиток.

Key words: grain, grain crops, grain market, production, export, import, efficiency, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією із найважливіших галузей виробничої сфери являється сільське господарство, яке має першочергове значення у забезпеченні населення продуктами харчування, промисловість – сировиною, тваринництво – кормами, торгівлю

– продовольчими товарами. У 2021 р. близько 14 % населення країни було зайнято в сільськогосподарському виробництві, що становило 10,9 % ВВП країни. Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню продукції рослинництва, на яку у 2021 р. припадало близько 81 % продукції сільського господарства. У рослинництві провідне місце посідає вирощування зернових культур, під якими зайнято понад 34,6 % посівних площ, що дозволяє отримувати високоякісне продовольче зерно, достатнє для забезпечення внутрішніх потреб та формування експортного потенціалу.

Україна є одним із найбільших світових експортерів зернових культур на міжнародному ринку зерна і частка її на світовому ринку виросла за останнє десятиліття та одним із гарантів продовольчої безпеки в світі, адже має потенціал у нарощенні виробництва й експорту зернових. У загальному експорті на агропродовольчу продукцію України у 2021 р. припадає близько 41 % за рік, в тому числі понад 40 % світового експорту соняшникової олії, понад 10 % кукурудзи та ячменю та близько 10 % пшениці та ріпаку. За обсягом експорту всіх зернових культур у світі вона посіла протягом 2022/2023 МР сьоме місце. Але військове вторгнення росії на територію України зумовило збої у роботі ланцюгів постачання аграрної продукції на внутрішньому ринку, до зупинки роботи українських морських портів, на які припадає близько 99% сукупного експорту зерна країни. До війни українські морські порти перевалювали щомісячно до 8 млн тон зерна. Нині всі порти країни, крім портів Дунайського регіону, залишаються заблокованими, неможливим є вхід/вихід суден, що негативно позначається на економіці країни та продовольчій безпеці інших країн.

Виробництво зернових культур України є стратегічним напрямком економічної політики країни і найбільш ефективною галуззю народного господарства, а збільшення обсягу виробництва зернових культур являється важливою умовою розвитку народного господарства, покращення добробуту

населення та забезпечення його продовольством. Тому дослідження питань розвитку зернового ринку нині є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку ринку зернових культур в Україні є предметом дослідження наукових праць С.М. Кваші [1], О.А. Козак [2], В.В. Лагодієнка [3], М.М. Ільчука [4], С.Г. Черемісної [5], О.М. Шпичака [6] та інш. Проте особливості функціонування сучасного стану ринку зернових культур потребують постійного аналізу та дослідження з боку науковців і практиків, особливо в сучасних умовах виробництва зернових культур та підвищення ефективності зернової галузі.

Формування цілей статті (постановка завдання). Здійснити аналіз та оцінку сучасного стану ринку зернових культур України, визначити напрями його перспективного розвитку та стабілізації.

У процесі дослідження використовувалися дані Державної служби статистики щодо аналізу зернових культур України у 2010-2022 рр. Були використані статистичний аналіз як метод пізнання явищ та виявлення зміни обсягів виробництва зернових культур, порівняння та вимірювання як емпіричні методи проведення зіставлення показників дослідження та виявлення тенденцій їх зміни, використано табличний метод, для дослідження динаміки виробництва та урожайності зернових культур використано графічний метод, абстрактно-логічний – для формування висновків.

Виклад основних результатів дослідження. Провідною та перспективною галуззю в аграрній сфері України є зернова галузь. Вона є стратегічним напрямком розвитку економіки країни, важливим джерелом багатства, адже її експорт забезпечує надходження грошових коштів до бюджету країни та поліпшення матеріального добробуту населення, а для сільськогосподарських підприємств – це основне джерело грошових надходжень та прибутків. Аграрний ринок України забезпечує зерновими культурами не лише Україну, але ще й 190 країн світу, при цьому

залишається тенденція до зростання обсягів виробництва [7]. Якщо у 2001 р. Україна вирощувала 42 млн т зернових і олійних культур, то 2018 р. цей показник склав 85 млн тонн. І з кожним роком спостерігається нарощення обсягів експортних поставок зерна. Протягом останніх 5 років Україна впевнено експортує більше 40 млн т зерна на рік [7].

Частка зернових культур у валовій продукції сільського господарства у 2021 р. становила 45,76 %, частка сільськогосподарських підприємств у сільському господарстві, які займаються вирощуванням зернових культур становить 70,33 відсотків. Із усієї кількості земель України 34,69 % припадає на посіви зернових культур, а рентабельність вирощування зернових культур сягає 34,6 відсотків (табл.1).

Таблиця 1. Частка зернових культур у сільському господарстві України 2021 р.

Показник	С.- г. України	Зернові культури	
		Натуральному грошовому вираженні	Частка від с.- г. країни
Продукція у постійних цінах, млн грн	712566	274272	38,49
Економічні рах с.г., млн грн	1366456	474024	34,69
Посівна площа, тис. га	28581	15995	34,69
Експорт, млн дол	27709	12344	44,55
Структура виробництва с.г продукції с.г. підприємствами	484101	221501	45,76
Кількість с.- г. підприємств, які здійснюють с.- г. діяльність	46070	32403	70,33
Рентабельність виробництва с.- г. продукції, %	41,4	34,6	-

Джерело: розраховано автором з використання даних [9]

Протягом останніх 11 років зерновий ринок демонструє позитивні тенденції у валовому зборі зернових культур, так і в експорті. Загальний обсяг зернових за 2011-2021 рр. збільшився у 1,5 рази або ж від 56747 тис. т у 2011 р. до 83010 тис. т у 2021 році. Статистичні дані підтверджують, що більшу частку у виробництві зернових та зернобобових культур мають сільськогосподарські підприємства (81,0 у 2021 р., проти 75,8 % у 2011 р.), частка господарств населення складає – 19,0 % у 2021 р. проти 24,2 % у 2011

році. Зростання валового збору зернових культур відбулося за рахунок підвищення врожайності зернових культур. Середня врожайність зернових зросла від 37 ц/га у 2011 р. до 53,9 ц/га у 2021 р. або ж на 3,83 відсотки. У розрізі окремих зернових культур урожайність пшениці зросла від 22,3 ц/га у 2011 р. до 32,2 ц/га у 2021 р. або ж на 3,9 ц/га, ячменю від 9,1 ц/га у 2011 р. до 9,4 ц/га у 2021 р. або ж на 0,3 ц/га, кукурудзи від 22,8 ц/га у 2011 р. до 42,1 ц/га у 2021 р. або ж на 19,3 ц/га [1]. Проте у 2022 р. виробництво зернових культур в Україні в 2022 р. порівняно із 2021 р. скоротилося на 37 % – до 53,9 млн. тонн. Зменшення обсягів виробництва зумовлено тимчасовою окупацією частини українських територій, веденням бойових дій, замінуванням звільнених територій, зниженням врожайності в порівнянні з 2021 р., а також ускладненим та суттєво розтягнутим у часі збором врожаю через несприятливу погоду восени та ін. У зв'язку із цим у 2022 р. порівняно із 2021 р. зменшилася урожайність зернових культур – пшениці на 11,8 ц/га, ячменю на 3,8 ц/га, кукурудзи на 15,9 ц/га.

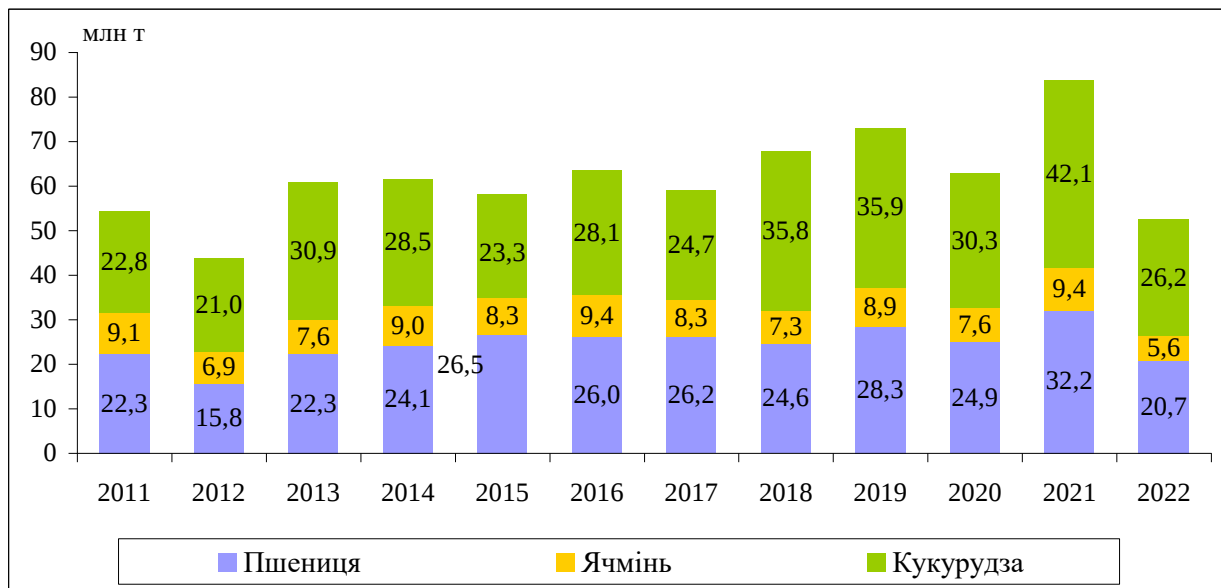

Рис. 1. Динаміка валового збору зернових культур в усі категоріях господарств у 2011-2022 рр., ц/га
Джерело: Систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [10]

Аналізуючи динаміку площі зернових культур за 2011-2021 рр. можна побачити, що вона збільшилася від 15090,0 тис. га у 2011 р. до 15994,8 тис. га у 2021 р., тобто на 904,8 тис. га. Так, посіви пшениці у 2021 р. порівняно із

2011 р. зросли у 1,1 рази (з 6451,0 тис. га у 2011 р. до 7095,2 тис. га у 2021 р.), посіви кукурудзи – 2,04 рази (з 2708,6 тис. га у 2011 р. до 5522,4 тис. га у 2021 р.). Проте зменшилися посіви під ячменем на 82% (з 4504,8 тис. га у 2011 р. до 2475,6 тис. га у 2021 р.). Такі зміни спричинені збільшенням попиту на світовому ринку на зерно та кукурудзу, що зумовлені зростанням чисельності населення та відповідно підвищенням цін на дані культури.

За аналізований період 2011-2021 рр. урожайність зернових культур в Україні зросла на 45,6 %, пшениці – на 35,2 %, кукурудзи – на 19, 3%, ячменю – на 54,6 % (рис. 2).

Не дивлячись на те, що за аналізований період урожайність зернових підвищилася, фахівці зазначають, що вона значно менша, ніж у європейських країнах, зокрема у Франції (урожайність пшениці 8 т/га), США (кукурудзи – 12т/га). А науковці запевняють, що потенціал урожайності зернових використаний тільки в межах 40-50 %.

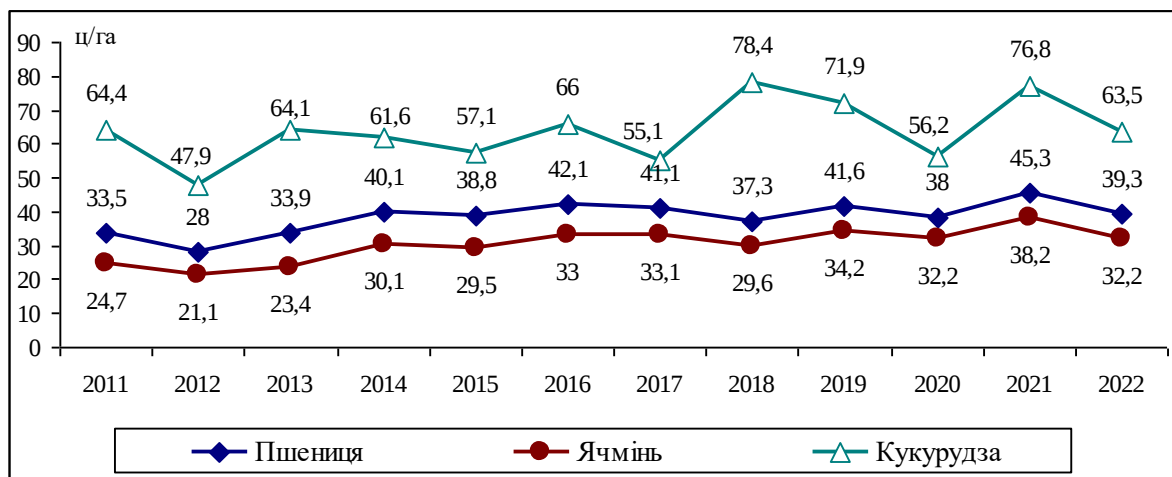

Рис. 2. Динаміка урожайності зернових в усі категоріях господарств в Україні у 2011-2022 р.

Джерело: сформовано на основі [10,11]

Причина зростання урожайності зернових культур в Україні є використання інноваційних технологій виробництва зернових культур, зокрема сучасної техніки (трактори, комбайни тощо, що допомагає мінімізувати втрати при зборі врожаю), капіталу, розширювання обсягів

зрошування полів, використання найкращих високоякісних сортів та гібридів посівного насіння зернових культур, які дають стабільно високі врожаї. Власник землі завжди буде дбати про неї краще, ніж будь-який орендар. За аналізований період 2011-2021 рр. урожайність зернових культур у фермерських господарствах зросла на 77,6 % (із 30,4 ц/га у 2011 р. до 50,4 ц/га, а в господарствах населення – 23,2 % (із 31,5 до 38,8 ц/га).

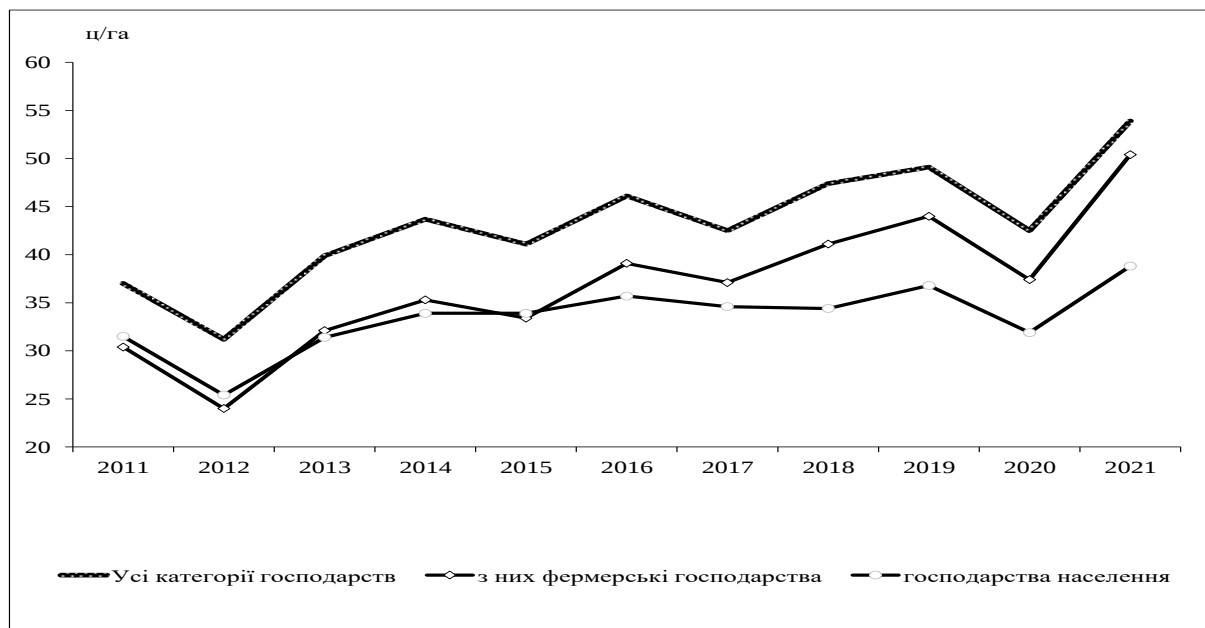

Рис. 3. Динаміка урожайності зернових в Україні у 2011-2022 р.
Джерело: сформовано на основі [10,11]

Найбільші площі під пшеницю у 2021 р. зосереджені Запорізькій, Харківській, Одеській та Херсонських областях, під кукурудзою – Полтавська, Чернігівська, Сумська, Вінницька та Черкаська, під ячменем – Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська та Запорізька областях. Лідерами з урожайності пшениці у 2021 р. стали Хмельницька, Вінницька, Тернопільська, Черкаська та Чернівецька області, з кукурудзи – Хмельницька, Вінницька, Львівська, Херсонська, Івано-Франківська, Черкаська, Київська області, з ячменю – Львівська, Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська області.

Отже, за даними Державної служби статистики за досліджуваний період 2017-2021 рр. зросла посівна площа та урожайність зернових культур, що зумовило зростання їх валового збору. У результаті підвищилася

кількість реалізованої продукції – із 38,17 млн т у 2017 р. до 41,99 млн т у 2021 році. Збільшилась економічна ефективність виробництва зернових культур. Якщо у 2017 р. рівень рентабельності становив 25 %, то в 2020 р. – 20,3 %, а в 2021 р. – 34,6 відсотків, тобто протягом 2017-2021 рр. вона збільшилася в 1,4 рази. Це зумовлено зростанням ціни реалізації – на 67 %. За досліджуваний період собівартості також підвищилася на 55 % і це пов'язана із ростом вартості виробничих ресурсів. Перевищення ціни реалізації зернових культур над собівартістю знаходилося в межах від 25 % до 35 % (табл. 2).

Таблиця 2. Економічна ефективність виробництва зернових культур в усіх господарствах України

Показники	Рік				
	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість реалізованої продукції, млн т	38,17	42,45	49,02	42,25	41,99
Повна собівартість продукції, млн грн	115211	146545	169228	168385	196464
Чистий дохід, млн грн	143979	183192	189581	202530	264392
Прибуток, млн грн	28769	36647	20353	34145	67928
У розрахунку на 1 т продукції, грн:					
повна собівартість	3018	3452	3452	3986	4679
Середня ціна реалізації	3772	4315	3868	4794	6296
Рівень рентабельності, %	25,0	25,0	12,0	20,3	34,6

Джерело: сформовано на основі [10,11]

Проте не слід забувати, що якість продукції рослинництва залежить від сукупного поєднання багатьох погодно-кліматичних, ґрунтових та технологічних факторів. Для успішного регулювання та підвищення якості зернових культур необхідно ретельно розібратися у процесах, які відбуваються у рослинах у різні фази їхнього росту й розвитку з метою подальшого їх регулювання. Адже лише за умови ретельного дотримання технологічних правил під час вирощування зернових культур та забезпечення належного зберігання зерна можна сподіватися на гарантоване одержання товарної продукції високої якості, що стане передумовою збільшення рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Оцінка ринку зернових культур стосовно стану продовольчого забезпечення населення, розвитку тваринницької галузі, переробної промисловості та забезпечення продовольчої безпеки країни можна зробити за допомогою балансу зернових культур (табл. 3).

3. Баланс зернових культур у 2011-2021 рр., тис. тонн

Стаття балансу	Рік										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Виробництво	56747	46216	63051	63859	60126	66088	61917	70057	75143	64933	86010
Зміна запасів	12784	-10052	6933	2977	-3204	2130	-1465	5447	-4505	-7042	14958
Імпорт	273	228	242	263	190	240	255	280	291	352	377
Усього ресурсів	44236	56496	56360	61145	63520	64198	63637	64890	79939	72327	71429
Експорт	14825	27798	27836	33423	38338	41451	42499	42940	57925	52245	51573
Витрачено на корм	3226	2953	2890	15678	14189	12278	11011	11698	11674	10343	9930
Витрачено на посів	16334	16147	16183	2883	2597	2330	2120	2232	2224	2247	2227
Втрати	1570	1491	1506	1593	1400	1350	1106	1253	1363	1073	1424
Переробка на нехарчові цілі	1551	1454	1367	1281	1089	1044	1246	1157	1283	1040	1158
Фонд споживання	6730	6653	6578	6224	5897	5745	5655	5610	5470	5379	5117
Рівень самозабезпечення (виробництво до внутрішнього використання на території України)	5047	4990	4933	231	239	291	293	319	341	323	433

Джерело: сформовано на онові [10,11]

За аналізований період спостерігається нарощування пропозиції зернових культур, яка формується в основному за рахунок обсягу виробництва. Так у 2020 р. спостерігається зростання пропозиції на ринку до рівня 64,9 млн тонн, а 2021 р. – до 86,0 млн тонн, а у 2022 р. зменшилося до 53,9 млн тонн. Це пояснюється військовими діями, окупацією частини українських територій, замінуванням звільнених територій, зменшенням чисельності населення та покращенням структури продовольчого споживання.

Розмір насінневого фонду за досліджуваний період зменшився у 7,3 рази, а протягом 2017-2021 рр. зріс на 5 відсотків. Витрати на промислову переробку протягом 2011-2021 рр. зменшилися у 1,2 рази, а протягом 2017-

2021 рр. – у 1,1 рази. Обсяг фуражного корму протягом 2011-2021 рр. зріс у 3,1 рази, а протягом 2017-2021 рр. зменшився на 10 відсотків.

Фонд споживання за аналізований період зменшився на 24 % та 10 відсотків, рівень самозабезпечення зменшився у 11,6 рази, але у 2017-2021 рр. зріс на 47,8 відсотків.

Умовою вимірювання обсягу виробництва зернових культур на одну особу в Україні є розгляд загальної тенденції. Для цього використаємо метод аналітичного вимірювання за рівнянням прямої тренду рис. 4.

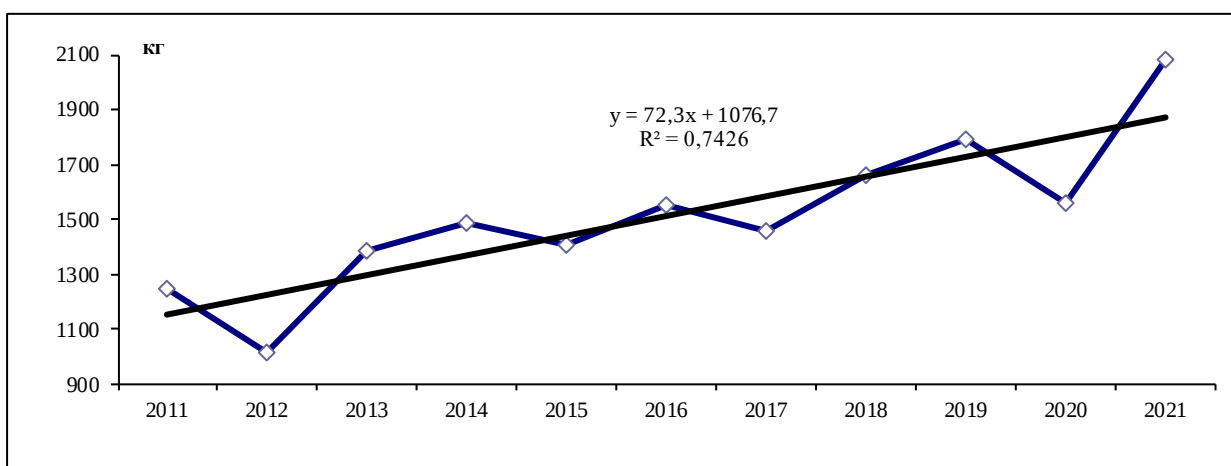

Рис. 4. Обсяг виробництва зернових культур на одну особу протягом 2011-2021 рр.
Джерело: сформовано на основі [10,11]

Побудований графік лінійного тренду свідчить про позитивну динаміку збільшення виробництва зернових культур на одну особу і може бути описаний рівнянням, яке має вигляд $y = 72,3x + 1076,7$, при цьому величина достовірності апроксимації $R^2=0,7426$, що свідчить про високу відповідність одержаної моделі.

Поліноміальний тренд показує, що у період дослідження виробництво зернових культур зростало рис. 5. і може бути описаний рівнянням, яке має вигляд $y = 0,0125x^6 - 0,4498x^5 + 6,3199x^4 - 43,55x^3 + 151,45x^2 - 240,51x + 183,33$, при цьому величина достовірності апроксимації $R^2 = 0,9328$, що свідчить про високу відповідність одержаної моделі.

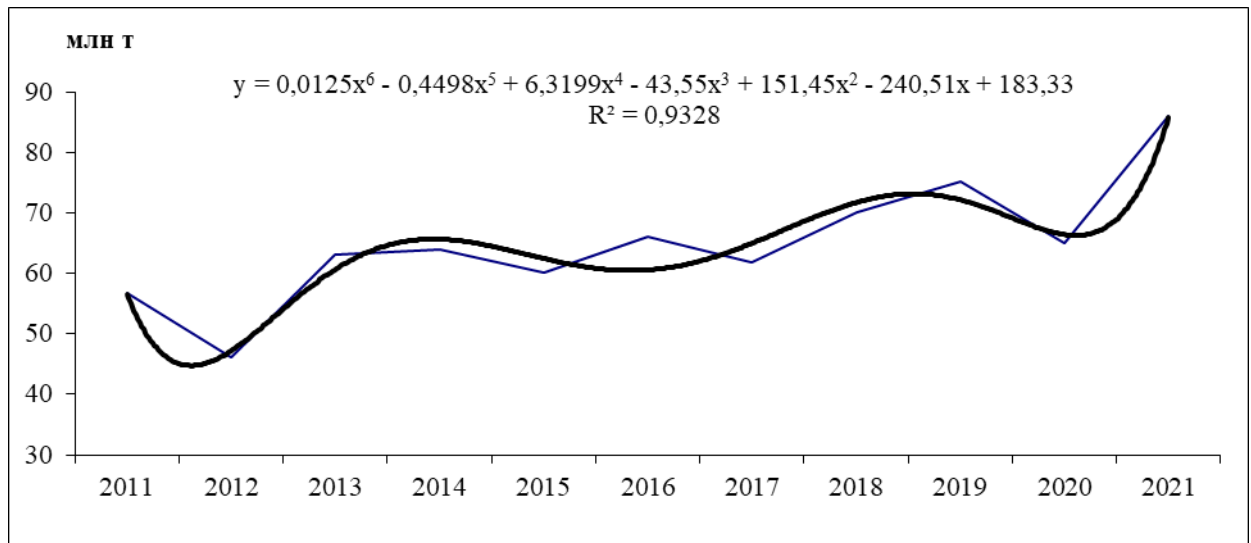

Рис. 5. Полімінальний тренд виробництва зернових культур на основі виробництва зернових культур усіма господарствами в Україні 2011-2021 рр.
Джерело: сформовано на основі [10,11]

Як бачимо, протягом 2018-2021 рр. ціни на зернові культури змінювалися, тобто характеризувалися високою волатильністю у середньому до 13,7 % у сільськогосподарських підприємствах та 12,1 % у господарствах населення (рис. 6). У січні-серпні 2018 року ціни на зернові культури зростали. Потім у січні 2019 р. спостерігалось їх падіння аж до листопада, а впродовж наступних місяців спостерігалось зростання цін до травня 2021 р., а згодом падіння до липня, а незабаром знову зростання (рис. 6). Так, протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації зернових культур зросла на 56 % від 4035,6 грн/тонну до 6281,4 грн/тонну у 2018 році. Найбільшого зростання вона досягла протягом березня-травня 2021 р. і досягла рівня 6692,7-6788,9 грн/тонну проти 4455,4 грн/тонну у жовтні 2018 році. На ці процеси вплинули наслідки пандемії, кліматичні потрясіння, непрогнозовані зміни, відсутність збутового паритету, нестабільність політики, ціновий диспаритет.

Аналіз світових цін у 2021/2022 МР на зернові культури (пшеницю та кукурудзу) мали високу тенденцію до підвищення. Так, станом на липень

2021 р., ціни на ф'ючерси пшениці на біржах США знаходилися в межах 600-700 USD cent/бу, кукурудзи ж – в межах 400-500 USD cent/бу; ціни на ф'ючерси пшениці на Європейській біржі коливалися в межах 250-280 €/т; ціни на ф'ючерси пшениці на Причорноморській біржі коливалися в межах 310-325 USD\$/т, а на кукурудзу – в межах 280-295 USD\$/т [12]. На початок 2021/2022 МР ціни на ринку зерна не показували відхилення у більш ніж 50 % від мінімальної вартості на початок 2021/2022 МР [12]. Із середини 2021/2022 МР (грудень 2021 р.) ціни на ф'ючерси пшениці та кукурудзи зросли у більш ніж 1,5 рази. Станом на червень 2022 р. (кінець 2021/2022 МР) ціни на ф'ючерси пшениці на провідних біржах США коливалися в межах 1000-1200 USD cent/бу, а на кукурудзу в межах 700-800 USD cent/бу; ціни на ф'ючерси пшениці на Європейській біржі коливалися в межах 450-470 €/т; ціни на ф'ючерси пшениці на Причорноморській біржі коливалися в межах 430-470 USD\$/т, а на кукурудзу – в межах 400-420 USD\$/т [12].

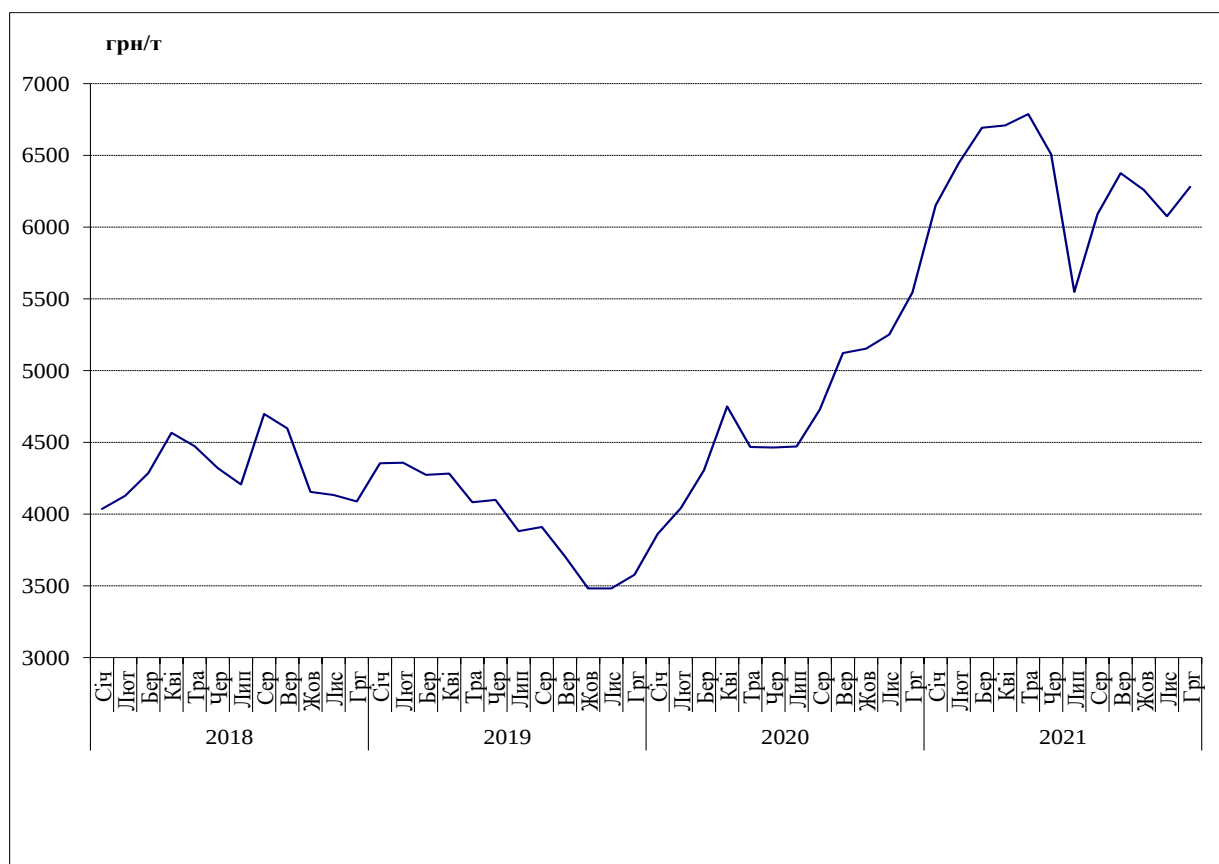

Рис. 6. Помісячні закупівельні ціни на зернові культури у 2018-2021 рр. в Україні

Джерело: сформовано на основі [10,11]

Зростання вартості пшениці та кукурудзи є доволі очевидним, на це вплинула низка факторів, а саме: прогнозування засушливих умов у Південній Америці та Європі, побоювання щодо енергетичної кризи у світі, геополітична напруга через агресію росії, яка залишила свій слід вже в середині 2021/2022 МР (лютий 2022 р.) [12]. Також варто зазначити, що внаслідок агресивних дій росії підвищилася увага страхових компаній до ситуації в Азово-Чорноморському регіоні та зросла вартість страхування експортних вантажів, у тому числі зерна, що зменшило обсяг закупівлі трейдерами зернових у цьому регіоні, зокрема в українських товаровиробників. З початком 2022/2023 р. (липень 2022 – червень 2023 р.), аналізуючи ті ж самі провідні біржі світу, можна побачити врегулювання ситуації з цінами на зернові – вже у вересні 2022 р. ціни на ф'ючерси пшениці США коливалися в межах 790-950 USD cent/бу, а на кукурудзу – в межах 560-700 USD cent/бу; ціни на ф'ючерси пшениці на Європейській біржі коливалися в межах 310-350 €/т; ціни на ф'ючерси пшениці на Причорноморській біржі коливалися в межах в межах 310-325 USD\$/т, а на кукурудзу – в межах 300-315 USD\$/т. Як бачимо, ціни на зернові дещо знизилися, відносно середини 2021/2022 МР, однак все ще тримаються вище рівня цін на початок відповідного періоду. На відносне зниження цін вплинула низка факторів, а саме: реалізація “зернового коридору” та можливість безпечного вивезення зерна з України, початок посівних кампаній у США та Європі, зокрема, посів в Україні озимої пшениці, прогнозування зростання продажів сировини на фондових ринках тощо. Загалом, проаналізувавши ринок зернових у світі та в Україні, можна зробити висновок: війна в Україні відіграла дуже велику роль у реалізації зернових культур у світі, змінилося все – від можливостей до ризиків, від союзників до ворогів [12].

Динаміка експорту та імпорту наведена на рис. 7 і свідчить, що обсяги експорту зросли у 2022 р. порівняно із 2011 р. у 2,7 рази, а порівняно із 2017

р. зменшилася 8 %, а обсяги імпорту зменшилися на 19 %, а порівняно із 2017 р. зменшилися на 13 відсотків. У зв'язку із військовими діями у 2022 р. обсяг експорту порівняно із 2021 р. зменшився на 27 %, а імпорту – на 33 відсотки.

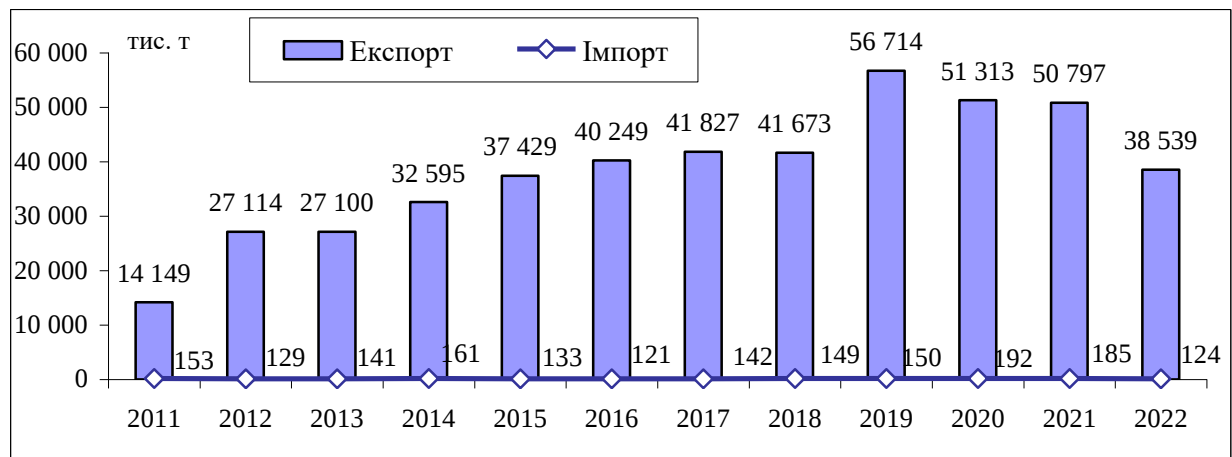

Рис. 7. Динаміка експорту та імпорту у 2011-2022 рр.
Джерело: Систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [10].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, станом на квітень 2023 р. експорт зернових скоротився приблизно на 13% порівняно з попереднім маркетинговим роком. Від негативних наслідків війни страждають також дрібні виробники. Згідно з опитуванням FAO, 44 % виробників повідомляють про катастрофічне зростання собівартості продукції, а кожен четвертий респондент говорить про скорочення або припинення виробництва через війну [13]. Станом на лютий 2023 року загальні збитки українського сільського господарства оцінюються в 40,2 млрд дол. США, із них прямі збитки становлять 8,7 млрд доларів.

У загальній вартісній структурі вітчизняного експорту зернових культур у 2021-2022 рр. переважає три основні зернові сільськогосподарські культури – кукурудза (48,6 % у 2021 р. та 64,8 у 2022 р.), пшениця (39,5 % у 2021 р. та 29,1 у 2022 р.), ячмінь (11,1 % у 2021 р. та 5,6 у 2022 р.). На їх частку припадає 99,2 % у 2021 р. та 99,5 % у 2022 р. усіх валютних надходжень від експорту зернових культур країни (рис. 8).

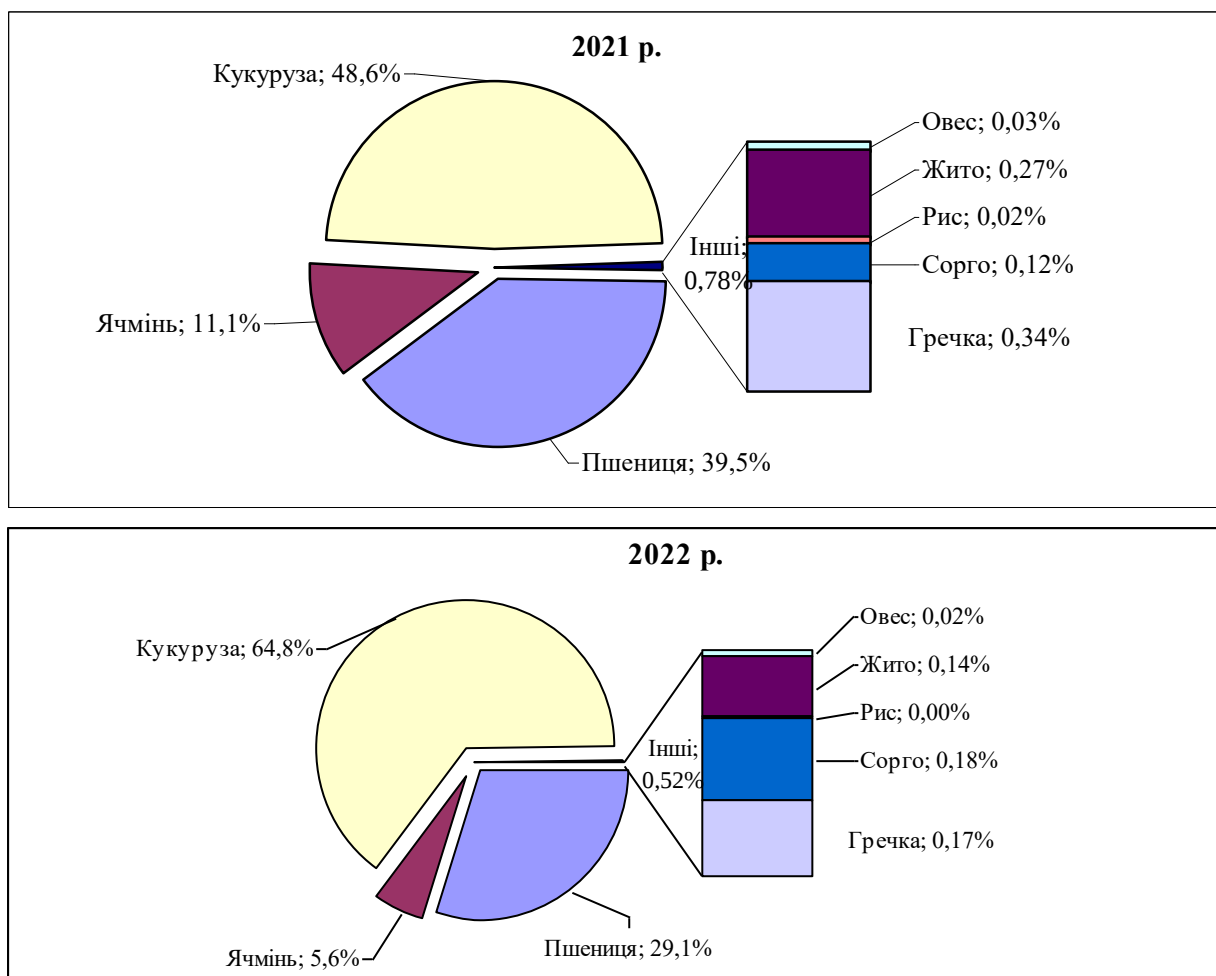

Рис. 8. Товарна структура експорту зернових культур з України на світові аграрні ринки у 2021-2022 рр.

Джерело: сформовано на основі [10].

Українське зерно експортується більше ніж 90 країни світу. Україна посіла друге місце у світі за обсягом експорту всіх зернових культур, вона є важливим гравцем на міжнародному ринку зерна, одним з гарантів продовольчої безпеки в світі, та має потенціал у нарощенні виробництва і експорту зернових.

За результатами 2019/2020 МР в сукупності за обсягом експорту всіх зернових культур Україна стала «срібними призерами», пропустивши вперед лише США. За даними Міністерства сільського господарства США в 2019/2020 МР в рейтингу найбільших експортерів зернових Україна посіла 2 місце за обсягом поставок ячменя, 4 – по кукурудзі, 5 – по пшениці.

Протягом останніх років Україна входить у десятку країн експортерів зернових у світі.

Згідно з останніми даними USDA, на травень 2022 р. загальний обсяг зовнішньої торгівлі пшеницею в 2021/22 МР складає 199,9 млн т, що на 3,5 млн т менше попереднього сезону. За останні 10 років (тобто з 2011/2021 МР) цей показник зріс на 63,8 млн т (+47%). ТОП-5 країн експортерів пшениці в 2021/22 МР: росія – 33,0 млн т; ЄС – 31,0 млн т; Австралія – 27,5 млн т; США – 21,9 млн т; Україна – 19,0 млн т [14].

У 2022/2023 МР сумарний обсяг експорту пшениці на світовому ринку склав 212,9 млн т, що є рекордним показником. Частка України у світовому експорті склала 7% – цілком гідний показник і шосте місце у світі. Так ТОП-10 країн експортерів пшениці у 2022/23 МР: росія – 44,5 млн т; Австралія – 32,5 млн т; Канада – 26 млн т; США – 21,1 млн т; Франція – 18 млн т; Україна – 15,0 млн т; Казахстан – 10 млн т; Туреччина – 7 млн т; Німеччина – 6,2 млн т; Аргентина – 5,5 млн т [15].

Найбільшим світовим імпортером пшениці у 2023/2024 МР, за прогнозом USDA, стане Єгипет – 12 млн т, що на 1 млн т більше, ніж поточного сезону. А друге і третє місця поділять Індонезія і Китай з показниками 11 млн т і 10,5 млн т.

У сезоні 2023/2024, за прогнозом USDA, відбудеться незначна корекція обсягів світового експорту до 212,5 млн т. При цьому найбільшим світовим експортером залишиться росія, незважаючи на очікуване зниження обсягів виробництва пшениці. Прогнозується, що ЄС наростить експорт пшениці на 3,5 млн т – до 38 млн т (друге місце у світі в «загальному заліку»). Аргентина наростить обсяги експорту більш ніж у 2 рази, до 12,5 млн т і підніметься на 6 місце у світі, змістивши Україну на 7-ме місце, яка, як очікується, експортує лише 10 млн т пшениці [15].

Нині ринок зернових культур України переживає нелегкі часи. Повномасштабне вторгнення росії в Україну яке розпочалося 24 лютого 2022 року, завдало великої шкоди аграрному сектору України та її

новоствореному ринку сільськогосподарських земель, сформувало збої у роботі аграрних підприємств та ланцюгів постачання сировини, ресурсів та готової продукції. На площі, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнних дій, припадало близько 36% довоєнного вирощування зернових у країні [8]. Близько 30% території України може бути заміновано. Відсутність експорту через українські морські порти утворюють профіцит на внутрішньому ринку, що несе негативні наслідки: зниження ціни та заповнені склади, що заважатимуть новому урожаю [6]. Однак, попри виклики перших місяців війни уряд України за допомогою міжнародного співтовариства частково відновила експорт сільськогосподарської продукції та зберегла позиції одного з найбільших світових постачальників зернових та далі докладають неабияких зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту зерна. Так, Чорноморська зернова ініціатива послабила логістичні обмеження на транспортування Чорним морем, що сприяло частковому відновленню експорту зерна. Не слід забувати також про внутрішні негативні фактори, які чинять додатковий тиск на роботу аграрного ринку [16] відносять: подорожчання та нестача палива; суттєве зростання цін на перевалку продукції; бюрократичні затримки при митному, фітосанітарному, ветеринарному оформленні товарів; складнощі отримання ліцензій автоперевізниками для можливості здійснювати перевезення Європою; нерівномірне використання учасниками ринку прикордонних переходів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У структурі національної економіки зерновий ринок займає вагоме місце. У 2022/2023 маркетинговому році Україна посіла шосте місце у світі за обсягом експорту всіх зернових культур, вона є важливим гравцем на міжнародному ринку зерна, одним з гарантів продовольчої безпеки в світі та має потенціал у нарощенні виробництва і експорту зернових культур. Проте нині ринок зернових культу переживає нелегкі часи. Відсутність експорту через морські порти та пошкодження сільськогосподарських підприємств збільшили витрати та ризики для виробництва й експорту зерна. Нині український

ринок зернових культур шукає шляхи оптимізації та вирішення викликів, які постають перед ним.

Ріст світового попиту споживання зернових культур у світі спонукає Україну нарощувати обсяги виробництва та пропозиції зернових культур, а цьому сприятимуть будівництво, реконструкція та модернізація ємностей (елеваторів, складів) для зберігання та переробки зерна, зміцнення репутації України як гаранта продовольчої безпеки як на світовому так і на вітчизняному рівні [5], поліпшення якості зернових культур, прозорість, прогнозованість та простежуваність ринку зерна, зменшення витрат пов'язаних із виробництвом зернових культур та транспортно-логічною інфраструктурою, що сприятимуть конкуренції, залученню інвестицій щодо покращення об'єктів логістичної і транспортної інфраструктури, посилення державного контролю за тарифами на транспортні послуги, автоматизація транспортних процесів, що сприятимуть підвищенню ефективності ринку. У свою чергу держава має створювати законодавчо-нормативну базу, яка відповідатиме міжнародним нормам, сприятливі умови для функціонування та розвитку ринкового механізму та залучення інвестицій, впровадження новітніх технологій, які сприятимуть підвищенню якості, ціни та розширенню ринків реалізації зернових культур й поліпшенню їх логістики.

Література

1. Кваша С.М, Ільчук М.М., Коновал І.А. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. *Економіка АПК*. 2013. №3. С.16-24.
2. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. №1. С.38-47.
3. Лагодієнко В.В, Богданов О.О. Місце та роль України на світовому ринку пшениці. *Український журнал прикладної економік*. 2019. №3. С.297-308.
4. Ільчук М.М. Коновал І.А., Барановська О.Д. та ін. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація. *Економіка АПК*. 2019. №4. С.29-38.

5. Черемісна С.Г. Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С.48-58.

6. Шпичак О.М. Потенціал ринку зерна в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2014. №7. С83-91.

7. Які перспективи зернового ринку України до 2030 року. URL: <https://delo.ua/business/jaki-perspektivi-zernovogo-rinku-ukrajini-do-2030-roku-344436/> (дата звернення 01.10.2023)

8. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2021 рік. Вид. офіц. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 220 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (дата звернення 01.10.2023)

9. Сільське господарство показало найвищий приріст виробництва в 2021 році.

URL:<https://landlord.ua/news/silske-hospodarstvo-pokazalo-naivyshchyi-pryrist-vyrobnytstva-v-2021-rotsi> (дата звернення 01.10.2023)

10. Державна служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 31.07.2023)

11. Рослинництво України у 2021 році. Статистичний збірник. Вид. офіц. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 180 с. URL:https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf (дата звернення 20.09.2023)

12. Процик І.С., Береза А.О. Світові тенденції розвитку ринку пшениці та кукурудзи і визначення місця України на ньому. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2022. № 2 (8). С.414-426. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29563/220972maket-418-430.pdf> (дата звернення 25.09.2023)

13. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey. URL:<https://doi.org/10.4060/cc3311en> (дата звернення 20.09.2023)

14. ТОП-10 країн виробників пшениці в 2021/22 МР. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-krayin-virobnikiv-pshenitsi-v-2021-22-mr> (дата звернення 05.10.2023)

15. ТОП-10 країн виробників пшениці в 2022/23 МР. URL: <https://www.lnz.com.ua/news/top-10-krain-virobnikiv-psenici-v-202223-mr> (дата звернення 05.10.2023)

16. Український ринок зерна сьогодні: продовольча безпека, експорт, внутрішній ринок. URL: <https://fenix-agro.com/opinion/135> (дата звернення 05.10.2023)

References

1. Kvasha, S.M, Il'chuk, M.M. and Konoval, I.A. (2013), "Economic justification of the wheat grain production program in Ukraine", *Ekonomika APK*, Ukraine, vol. 3, pp.16-24.

2. Kozak, O.A. and Hryshchenko, O.Yu. (2016), "Development of the grain industry of Ukraine at the current stage", *Ekonomika APK*, vol. 1, Ukraine, pp.38-47.

3. Lahodiienko, V.V. and Bohdanov, O.O. (2019), "The place and role of Ukraine in the world wheat market", *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomik*, vol. 3, Ukraine, pp.297-308.

4. Ilchuk, M.M. Konoval, I.A. and Baranovska, O.D. (2019), "Development of the grain market in Ukraine and its stabilization", *Ekonomika APK*, vol. 4, Ukraine, pp.29-38.

5. Cheremisna, S.H. (2021), "Market of grain crops in Ukraine: analysis of the current state and development prospects", *Ekonomika APK*, vol. 2, Ukraine, pp.48-58.

6. Shpychak, O.M. (2014), "The potential of the grain market in Ukraine: problems and prospects", *Ekonomika APK*, vol. 7, Ukraine, pp.83-91.

7. Horbach'ov, M. (2018), "What are the prospects of the grain market of Ukraine until 2030", available at: <https://delo.ua/business/jaki-perspektivi-zernovogo-rinku-ukrajini-do-2030-roku-344436> (Accessed 01.10.2023)

8. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2021", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (Accessed 01.10.2023)

9. landlord.ua (2022), "Agriculture showed the highest production growth in 2021", available at: <https://landlord.ua/news/silske-hospodarstvo-pokazalo-naivyschchy-pryrist-vyrobnytstva-v-2021-rotsi> (Accessed 01.10.2023)

10. State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 31.07.2023)

11. State Statistics Service of Ukraine (2022), "Crop production of Ukraine in 2021. Statistical collection", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf (Accessed 20.09.2023)

12. Protsyk, I.S. and Bereza, O.A.O. (2022), "Global trends in wheat and corn market development and determination of Ukraine's place in it", *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, vol. 2 (8), Ukraine, pp.414-426, available at: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29563/220972maket-418-430.pdf> (Accessed 25.09.2023)

13. FAO (2022), "Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey", available at: <https://doi.org/10.4060/cc3311en> (Accessed 20.09.2023)

14. latifundist.com (2022), "TOP-10 wheat producing countries in 2021/22 MR", available at: <https://latifundist.com/rating/top-10-krayin-virobnikov-pshenitsi-v-2021-22-mr> (Accessed 05.10.2023)

15. LNZ Group (2023), "TOP-10 wheat producing countries in 2022/23 MR", available at: <https://www.lnz.com.ua/news/top-10-krain-virobnikov-psenici-v-202223-mr> (Accessed 05.10.2023)

16. Fenix Agro (2023), "Ukrainian grain market today: food security, export, domestic market", available at: <https://fenix-agro.com/opinion/135> (Accessed 05.10.2023)

Стаття надійшла до редакції 15.10.2023 р.